

Hade heliga Birgitta epilepsi?

Att partiella epileptiska anfall kan åtföljas av en visuell aura, illusioner och hallucinationer är välkänt. Epileptiska fokus i dessa fall är temporala eller occipitala. Dessutom kan medvetandet vara påverkat i form av en kortare eller längre frånvaroattack – det rör sig då om partiellt komplexa anfall. Efter anfallet följer ofta en postiktal trötthet, omtöckning eller konfusion, i undantagsfall till och med en psykos. Sammansatta hallucinationer har visat sig vara temporalt utlösta [1], och de har oftast auditorisk karaktär, ibland visuell och mer sällsynt gustatorisk eller olfaktorisk [2].

Religiösa upplevelser vid epilepsi

Många undersökare har intresserat sig för religiösa upplevelser i relation till epilepsi [2]. I en studie av 57 konsekutiva fall av epilepsi visade sig hela 51 procent ha haft en frälsningsupplevelse med ökat religiöst intresse som följd [3]. I en annan undersökning analyserades ett större material epilepsipatienter, och där fann man att 27 procent av de undersökta patienterna hade religiösa upplevelser under postiktal psykos. Dessutom hade 1,3 procent av patienterna iktala religiösa upplevelser, samtliga med temporallobutlöst epilepsi, och dessutom interiktal »hyperreligiositet» [4]. Andra författare har beskrivit plötsliga religiösa konversioner vid temporallobsepilepsi [5].

Det neurala substratet till religiösa upplevelser har av Saver och medarbetare tillskrivits det temporolimbiska systemet [6]. Syndromet hyperreligiositet, hyposexualitet och hypergrafi har beskrivits som följd av en unilateral temporallobsskada [7]. Kända kreativa religiösa tänkare med säker eller miss-

Hade den heliga Birgitta, vårt nuvarande skyddshelgon för Europa, epilepsi? Bilden visar den extatiska Birgitta, som skulptur i Brahekyrkan, Visingsö, troligen från sent 1500-tal. Skulpturen anses vara en tidig kopia av en liknande skulptur i Vadstena klosterkyrka.

tänt temporallobsepilepsi är Jeanne d'Arc [8], Paulus, Dostojevskij och Swedenborg [9]. Flera av dessa har förändrat västerländsk kultur och civilisation.

Den heliga Birgitta

Även när det gäller den heliga Birgitta har frågan rests om huruvida hon hade epileptiska aurafenomen. Framtidne professorn i anatomi Carl Herman Hjortsjö har i undervisningssamman-

hang bevitnats ta upp denna fråga. Han var fascinerad av arkeologi och antropologi och medverkade i bildandet av »Svenska expeditionen för arkeologisk antropologi». I en skrivning låter Hjortsjö klassiska deviser belysa sitt djupa intresse för medicinsk historia: Mortui vivos docent (De döda undervisar de levande) och Hic locus est ubi mors gaudet succurrere vitae (Här är platsen där döden gläder sig att bispringa livet) [10].

I början av 1950-talet ägnade sig

Författare

ANN-MARIE LANDTBLOM

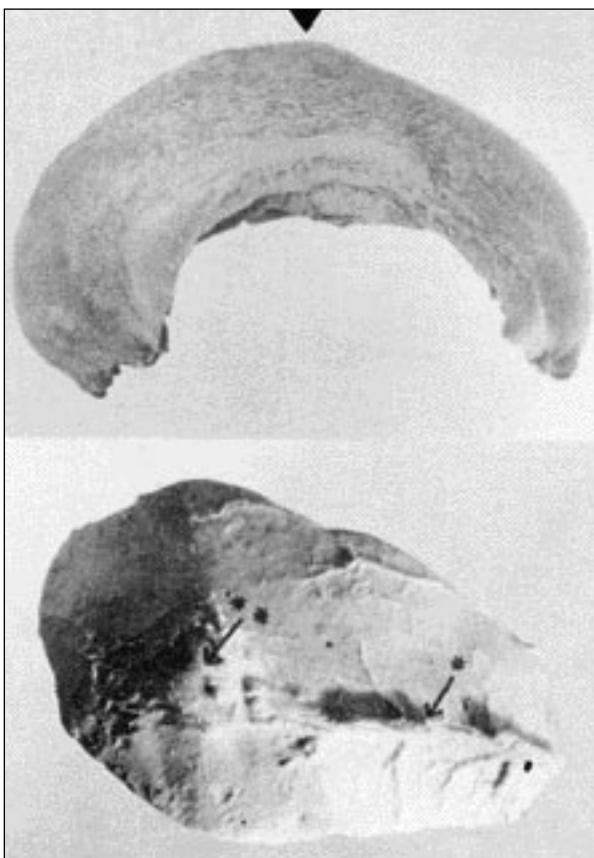
med dr, överläkare, neurologi, LAH-kliniken, Lasarettet i Motala, institutionen för nervsystem och rörelseorgan, sektion neurologi, Hälsouniversitetet, Linköping.

»Expeditionen» just åt den heliga Birgittas levnadsbeskrivning och framför allt hennes kranium. I deras skrift Heliga Birgittas relikser finns en ytterst detaljerad beskrivning av kvarlevorna i den kista som fördes från Rom till Vadstena efter helgonets död 1373. Före avfärden från Rom kokades likdelarna för att man lätt skulle kunna avskilja kött från ben. En del ben har vid olika tillfällen i förgången tid överlåtits till kyrkor och kloster. Nu finns det också ett flertal ben från andra människor i Birgittas reliksskrin. Möjligen har man bytt delar av Birgittas relikser efter vandringssvägen från Rom till Vadstena, man har också helt säkert utökat relikssamlingen med ben från andra helgon efter Birgittas död. Hjortsjö utförde tillsammans med fil dr Artur Bygdén och fil lic Nils Gustaf Bergvall inom Expeditionen ett utförligt arbete i syfte att identifiera benen i skrinet och försöka avgöra vilka som verkligen var Birgittas och vilka övriga personer de övriga benen kunde tillhöra [10].

Två kranier i reliksskrinet

Den heliga Birgittas reliksskrin innehåller två kranier. En skröna från Vadstena berättar om guiden i Vadstena klosterkyrka som inför turisterna uppgivit att den ena skallen tillhörde Birgitta som ung, den andra som gammal. Det må nu vara hur det vill med den saken. Hjortsjö och hans medarbetare lade i vilket fall ned mycket arbete på att identifiera vilken av skallarna som borde ha varit Birgittas. Den ena bedömdes tillhöra en kvinna som avlidit vid 70 års ålder, och som inte varit jordad, och den andra en kvinna död vid cirka 50 års ålder och jordad under åtminstone kortare tid. Valet föll således på den förra, vilket passade med Birgittas dödsålder och att hon aldrig begravts.

Den utvalda skallen uppvisar intressant nog vissa patologiska drag, dels benpålagringar på pannbenets insida, så kallad hyperostosis frontalis interna, men framför allt en hasselnötsstor urgröpnung i kalvariets tak, som på skallens utsida motsvaras av en upphöjning. Hjortsjö hyste misstankar om att ett meningiom genom tryckpåverkan givit upphov till förändringarna i kraniet. Detta bör ligga bakom hans bevittnade intresse för möjlig epilepsisjukdom hos helgonet. Han anlät professor Folke Henschen för ett expertutlåtande, och även denne ansåg att tumöralternativet inte kunde avfärdas, men att man också

Figur 1. Heliga Birgittas förmodade kranium. Från »Heliga Birgittas relikser» (Bygdén A, Gejvall NA, Hjortsjö CH, 1954). Den övre bilden visar kraniet från sidan, pilen utmärker den upphöjning i exteriören som av Hjortsjö bedömts kunna motsvara ett meningiom. Den nedre bilden visar en alginatavjutting (negativ) från en del av väggen med den i texten nämnda kärnfåran (*) och fördjupningen i skalltaget (**). [11].

kunde tänka sig att Pachioni-granulationer förorsakat en urgröpnung, foveola, som i detta fall skulle vara extremt djup [11]. Om det verkligen förelegat ett meningiom bör det av bilden att döma ha varit ett konvexitetsmeningiom (Figur 1).

De bägge skallarna i reliksskrinet bedömdes vara liknande och man misstänkte ett släktskap, varför Expeditionen framförde teorin att den förra tillhör heliga Birgitta och den andra hennes dotter, den heliga Katarina. Expeditionen tog också på sig att undersöka en uppgift om att drottning Kristinas dansmästare Antoine de Beaulieu vid sitt besök i Vadstena 1645 skulle ha stulit Birgittas skalle och att denna senare hamnade i Courson-les-Carrières i Frankrike. Man begav sig till platsen och fick under kyrkoherdens närvaro inspektera relikens, som befanns tillhöra en yngre kvinna som varit jordad under längre tid, och fyndet kunde alltså avfärdas som Birgittarelik [11].

Den heliga Birgittas barndomsutveckling

Finns det då något stöd för epilepsi i anamnesen? Ja, i barndomsutveckling-

en finns onekligen några intressanta omständigheter. Men om de talar för epilepsi, psykiatrisk problematik eller övernaturliga fenomen kan diskuteras.

Birgittas mor var under havandeskapet utsatt för en »sjöolycka» som i historiska texter angivits som en »förklaring» till helgonets ovanliga egenskaper. Man kan spekulera i att detta kan ha varit en förutsättning för prenatal cerebral ischemi. Även i övrigt var Birgittas barndomsutveckling inte strikt normal – flickan var mutistisk till 3,5 års ålder. Jag citerar CM Palmgren, 1914: »Moderns förskräckelse i skeppsbrottets stund, hennes fall ned i vattnet, havets vågsvall, den plötsliga glädjen öfver räddningen, detta allt är ju något, som finner sin motsvarighet i Birgittas skiftande sinnesstämningar, hvilka stundom gifva sig luft i en intensiv gråt, stundom i en öfversvallande glädje. Har någon haft en impulsiv naturell, så var det hon. Birgittabarnet var ungefär 3,5 år innan det började tala eller gaf något ljud ifrån sig. Barnet var under denna tid alldeles stumt, tyst inför Gud. — — Så hände det sig en dag, då hon var något över 3,5 år, att flickan plötsligen började tala, tala icke jollrande eller stapplande utan redigt och rätt, nästan som en vuxen människa. Denna under-

bara tilldragelse, oförklarlig för oss såväl som för lärda fysiologer, inträffade ungefär vid samma tid som Torgils Knutsson blef halshuggen (6 febr 1306). När den ädle riksmarskens röst förstummades genom det trolösa förräderiets bödelsyx, då fick hans vän Birger Perssons stumma barn en talande tunga och lät höra en röst som skulle ljuda ännu vidare i världen än hans. Alla förvånades och gladdes öfver detta under» [12].

Birgitta var sju år när hon fick sin första uppenbarelse. Om natten såg hon från sin säng ett altarbord, och på altaret en kvinna med skinande kläder som räckte henne en kostbar krona. En annan uppenbarelse inträffade några år senare då hon hade en uppenbarelse av djävulen och i skräck försökte komma undan [12].

Den vuxna Birgitta

De första uppenbarelserna som vuxen ska ha inträffat under Birgittas sorgear efter att maken Ulf Gudmarsson avlidit 1344 och sonen Bengt 1346. Birgitta genomgick en religiös kris. Hennes egen reaktion på den märkliga visionen var att hon blev skrämmd – hon

kunde inte själv avgöra om det verkliga var Guds röst hon hörde eller om det var djävulen som sökte lura henne. Hon sökte upp sin biktfader, den lärde teologen magister Matthias, och berättade om sin upplevelse. Matthias bedömde då att Birgitta verkligen haft direktkontakt med Guds språk och medverkade sedermera till att göra Birgittas profetia känd.

Vittnen har uppgivit att Birgitta ibland föreföll helt frånvarande och omedveten om sig själv och sin omgivning. Men hon sov inte utan var snarare i trans. När hon återkommit ur detta tillstånd brukade hon kunna berätta om den vision hon haft [13].

Beskrivningar av Birgittas fromhetsliv visar att späkning, fasta och vaka ofta var framträdande. Petrus Olavi, prior i Alvastra kloster, antyder att Birgitta gick till överdrift i sitt självplågeri. Hon begav sig ofta på långa fot- och pilgrimsvandringar som ibland var ytterst ansträngande. Ur ett epilepsiperspektiv är det naturligt att betrakta sådana aktiviteter som för anfall klart provocerande faktorer.

Dottern Katarina beskrev att Birgitta bad under stor gråt och med ideliga knäfall, även på natten. Hon brukade läsa sina böner eller meditera liggande utsträckt som ett kors på det kalla golvet. Det myckna gråtandet har också bevittnats av biskop Hartvig i Västerås 1379 och av Laurentius de Egidis, dekan i S Giovanni in Laterano. Detta togs som tecken på djup ångerfullhet och fromhet [13]. Även här får det anses som oklart om detta är epilepsirelaterade eller psykiatriska symtom alternativt hysteroida drag eller andra företeelser.

Birgitta var uppenbarligen högt begåvad och både intellektuellt och fysiskt aktiv upp i 70-årsåldern, med långa pilgrimsvandringar, avancerat maktspel kring instiftandet av hennes klosterorden och lobbying bland annat gentemot Vatikanen. Inget talar för att hon skulle ha utvecklat någon psykologisk avtrubning eller lesionell personlighet som ibland kan ses efter frekventa epileptiska anfall. Inte heller finns någonstans regelrätta konvulsioner beskrivna.

Religiös extas en tidstrend

Det är viktigt att minnas att kvinnliga religiösa mystiker med extatiska beteenden vid denna tidpunkt var en tidstrend. Andra exempel från denna tid är Maechthild, Georgina av Norwich och Hildegard von Bingen, vilka uppvisar med Birgitta gemensamma drag, och detta utgör kanske det starkaste argumentet mot epilepsi hos den heliga Birgitta. Moderna historiker har beskrivit den kvinnliga mystikern i ett genusperspektiv, där intelligenta kvinnor på medeltiden till följd av sitt kön var för-

hindrade att utvecklas inom den givna samhällsstrukturen och framför allt från att inta högre maktpositioner. Det religiösa extatiska beteendet slog dock igenom könsbarriären, eftersom det fanns en beredskap i samhället att tolka dessa beteenden på ett tillåtande sätt

Revelaciones Sanctae Birgittae

Helgonets uppenbarelser finns återgivna i ett extensivt verk, Revelaciones Sanctae Birgittae, som är skrivet på latin av upptecknare och uttolkare till uppenbarelserna och som sedan översatts till medeltidssvenska. Detta är ett rikt material och skulle kunna förväntas ge bidragande svar på frågan om Birgitta led av epilepsi. Finns det då något karaktistikum i helgonets uppenbarelser som skulle passa med en temporallobsepileptisk aura? Ja, egentligen flera.

Birgitta var ungefär mellan sju och tio år gammal när hon hade sina barnomsuppenbarelser. Sedan dröjde det till fyrtioårsåldern innan någon vision/uppenbarelse är beskriven. Tidsaspekten här kan passa med temporallobsepilepsi som anges gärna debutera i barndomen och sedan hålla sig lugn under någon dekad.

Birgitta beskriver själv känslan vid en uppenbarelse i Santa Maria Maggiore som att vara »hänryckt i en andlig vision, varvid kroppen sjönk såsom i domning, dock ej sömnens domning [13]. I den stunden visade sig den högst vördnadsvärda Jungfrun. Kvinnan (Birgitta talar om sig i själv i tredje person) blev förskräckt över den underbara synen, betänkte sin egen skröplighet, fruktade att det var ett svek av djävulen och bad innerligt, att Gud i sin mildhet ej måtte låta henne falla offer för djävulens anfäktelser.» Denna beskrivning är inte alls oförenlig med ett partiellt komplext anfall med temporallobsurprung.

Intressant är att Birgitta själv inte säkert tycks ha tolkat sina uppenbarelser som primärt religiösa. Men hennes biktfar magister Matthias var expert i ämnet uppenbarelser, och han blev också Birgittas förste uttolkare och handledare. Det var han som lärde henne det religiösa bildspråkets symbolik, att de konkreta bilder hon såg i sina visioner kunde ha en annan och djupare innebörd. Birgitta visste att Matthias hade skrivit en lärd avhandling om bildspråkets symbolik; flera gånger i hennes uppenbarelser framhåller Kristus att hon ska få se och uppleva »andliga» ting fast hon måste utläsa dem ur de »kroppsliga» bilderna [13]. Man kan inte undgå att här skymta möjligheten av ett inflytande från omgivningen.

Temporallobsepilepsi anges kunna medföra såväl visuella hallucinationer som gustatoriska och olfaktoriska symtom [14]. Och Birgitta beskrev faktiskt

luktupplevelser i uppenbarelserna. Birgitta känner en ruten lukt före ankomsten av en bannlyst »som av ruttna fiskfjäll». »Och när alla undrade att hon kände lukten och ej de andra kom genast en man in som var bannlyst och ej aktade bannet» [15]. Likaså i Bari där Birgitta besökte Sankt Nikolaus grav så började hon »tänka på den oljan som flyter ur hans kropp och såg i en andlig syn en människa smord med olja och med härlig doft vilken sade: Jag är biskop Nils – – –» [15].

Något som angivits känneteckna Birgittas uppenbarelser är ett kraftfullt bildspråk, en ovanlig konkretion och en stor detaljrikedom. En del av beskrivningarna är påtagligt långa med en aldrig sinande ström av noggrant åskådliggjorda attribut [16]. Hon hade en förkärlek för helvetesskildringar. Bilderna från skärseld och helvete är skakande och makabra: demoner spyr efter i giftiga färger, vanställda kroppar passerar revy. Djävlarne har treuddar och klor som de sticker i människornas hjärtan, magar och fötter. De skriker som galningar. En djävul härjade så med en man och en kvinna som ingått äktenskap mot kyrkans förordning att »allt till slut såg ut som ett enda nystan». Djävlarne klämmer på själarna, sticker dem sedan och krossar dem mellan tänderna. Flera Birgitta-kännare, bland annat Sven Stolpe, har beskrivit berättartekniken som snabb, ivrig, tom, andfädd. I de manuskript där Birgittas egna många omskrivningar bevarats kan man följa hur tankar föds och ersätter varandra, hur de första infallen ratas och andra sätts i deras ställe.

Hon använder sig således av bilden och ibland på märkliga sätt. Jesus säger i en uppenbarelse till Birgitta »Din själ är ljuv som en ost», en vardaglig liknelse som väckt anstöt hos andra mystiker. Andra mer bisarra liknelser är Gud som brännvinsbrännare eller som skata. Hon använder sig metaforiskt av såväl barnmorskor som igelkottar. I en lång och intensiv vision beskriver Birgitta hur hon ser sin avlidne son Karl stå inför rätta hos Gud och hur djävulen försöker ta hans själ. När detta misslyckas blir djävulen rasande på Birgitta och skriker: »Den förbannade suggan!»

Dessa Birgittas bildöverflödande uppenbarelser framstår däremot som mer ovanliga i epilepsisammanhang. Bildupplevelser vid anfall är oftast korta och stereotypa, i regel liknande varandra, vilket passar med att de i regel har samma epileptogena fokus som ursprung. Patienten känner igen den hallucination som kommer, men har oftast påtagligt svårt att efteråt återge innehållet. Detta kan bero på att epilepsianfallet utvecklas till att bli komplext partiellt, med en medvetandepåverkan och

ANNONS

svårigheter att återkalla bildupplevelserna. Det kan också bero på att bildinnehållet i en sådan hallucination är mycket begränsat. Vid epilepsi kan det dock föreligga hallucinationer vid opåverkat medvetande. Med anknytning till Birgittas fall kan man säga att epilepsi skulle kunna ge hallucinationer i långa sekvenser med god bevarad återgivningsförmåga efteråt, även om detta inte är vanligt i den kliniska vardagen. Temporallöslösta anfall består oftare av isolerade känselupplevelser som hot, vrede, skräck, utan några bildmässiga korreler. Och här kan man förstås spekulera i att Birgittas bildmässiga beskrivningar var religiösa uttolkningar och utbroderingar av mer enahanda och torftiga epileptogena känselstimuli.

Det möjliga meningiom som berörts tidigare har en lokalisering som inte verkar förenlig med temporallöslöst epilepsi, vilket också kan tala emot diagnosen. Å andra sidan är meningiom ibland multipla.

Eftersom på den tiden ännu levande personer i maktställning, särskilt kung Magnus, ofta förekom i Birgittas uppenbarelser och då ibland i synnerligen olämpligt sällskap, till exempel djävulen, har det ifrågasatts om uppenbarelserna hade en strikt politisk bevekelsegrund [13]. Ett sådant argument kan tyckas tala emot en genuin epilepsi. Men idag vet vi att en kombination av genuina och funktionella, psykogena anfall inte är någon ovanlig förekomst, och kanske är det just en sådan situation man får tänka sig passar bäst med den historiska beskrivningen.

En del talar för epilepsi och annat emot – förhoppningsvis är nu Läkartidningens läsare inte så svaga i tron att de låter sig förvillas av en liten knöl i ett gammalt kranium – det är bara frestarens verk för att förleda sökande själar i modern tid ...

*

Tack till Monika Hedlund, Kristina Malmgren, Jan-Edvin Olsson, Birgitta Söderfeldt, Torbjörn Tomson samt Vadstena Antikvariat för benägna bidrag i tänkande, diskussion samt efterforskande av källmaterial.

Referenser

1. Bien CG, Benninger FO, Urbach H, Schramm J, Kurthen M, Elger CE. Localizing value of epileptic visual auras. *Brain* 2000; 123: 244-53.
2. Trimble MR. *The psychoses of epilepsy*. New York: Raven Press, 1990: 128-9.
3. Roberts JK, Guberman A. Religion and epilepsy. *Psychiatric Journal of the University of Ottawa* 1989; 14 (1): 282-6.
4. Ogata A, Miyakawa T. Religious experiences in epileptic patients with a focus on ic-

tus-related episodes. *Psychiatry Clin Neurosci* 1998; 52 (3): 321-5.

5. Dewhurst K, Beard AW. Sudden religious conversions in temporal lobe epilepsy. *Br J Psychiatry* 1970; 117 (540): 497-507.
6. Saver JL, Rabin J. The neural substrate of religious experience. *J Neuropsychiatry Clin Neurosci* 1997; 9 (3): 498-510.
7. Waxman SG, Geschwind N. The interictal behaviour syndromes of temporal lobe epilepsy. *Arch Gen Psychiatry* 1975; 32: 1580-6.
8. Foote-Smith E, Bayne L. Joan of Arc. *Epilepsia* 1991; 32 (6): 810-5.
9. Johnson J. Henry Maudsley on Swedenborg's messianic psychosis. *Br J Psychiatry* 1994; 165 (5): 690-1.
10. Bygdén A, Gejvall NA, Hjortsjö CH. *Heliga Birgittas relikier*. Lund: Gleerups förlag, 1954.
11. Bygdén A, Gejvall NA, Hjortsjö CH. Medicinsk-antropologisk analys av materialet. I *Heliga Birgittas relikier*. Lund: Gleerups förlag, 1954: 15, 92-5.
12. Palmgren CM. Sveriges märkligaste kvinna Birgitta Birgersdotter. Stockholm: Wilhelmssons förlag, 1914: 71-2, 115-6.
13. Furuhausen H. *Birgitta – Furstinnan av Närke som blev Heliga Birgitta*. Stockholm: Norstedts förlag, 1990: 80, 94, 116, 120, 122.
14. Trimble MR. Auras, ictal events and perictal psychoses. In: *The psychoses of epilepsy*. Raven Press, New York 1990: 79-90.
15. Steffen R. *Den heliga Birgittas uppenbarelser*. Stockholm: Norstedts förlag, 1909: 121-2, 129.
16. Bergh B. *Birgittas djävulsskildringar*. I *Credo*. Katolsk tidskrift 1973; 54: 108-15.

När konsensus saknas om hur läkaren bör behandla, spelar den beprövade erfarenheten stor roll. Det 48-sidiga häftet innehåller 32 korta, praktiskt inriktade artiklar med anknytning till vårdens vardag och vänder sig till alla kliniskt verksamma läkare. Förutom diagnostik med terapi speglas goda exempel på prevention, ledningsfrågor och administration.

Priset är 55 kr.

Enligt min erfarenhet

Beställer härmed.....ex av "Enligt min erfarenhet"

.....namn

.....adress

.....postnummer

.....postadress

Insändes till LÄKARTIDNINGEN
Box 5603
114 86 Stockholm

Faxnummer: 08-20 74 35

www.lakartidningen.se
under särtryck, böcker